

Marina Protrka Štimec*

Cesarčev Kvaternik: sin domovine između dvije revolucije**

Historiografski utemeljen i književnopovijesno relevantan, dramski tekst Augusta Cesarca *Sin domovine* (1940.) već uvodnom autorskom bilješkom upućuje na osobnu dramu Eugena Kvaternika koja se razvija u srazu njegova habitusa, ideala i društvenih i političkih okolnosti koje će ga voditi do realizacije „čina” u Rakovičkoj buni i tragičnoga kraja. Postavljajući Kvaternika uz bok idealistima i revolucionarima njegova doba, a u kontrastu prema oportunistima i korumpiranosti vladajuće političke elite, ali i podupirućih društvenih struktura, Cesarec stvara tragičnu figuru povijesne ličnosti kojom se istovremeno osvrće na nasljeđe Francuske i obzore Oktobarske revolucije. U članku se njegov pristup predstavlja kao izraz generacijskoga i osobnoga angažmana koji se u književnoj povijesti nadovezuje na liniju promišljanja politike, pravednosti i otpora, granica opravdanoga nasilja, progresa i povijesnoga usuda koja se u hrvatskoj književnosti može pratiti od Mažuranića i Kranjčevića pa do generacije mladih i samoga Cesarca. Cesarčev *Sin domovine* u tom kontekstu funkcionira kao modernističko uobličenje drame istaknutoga pojedinca čiji je individualizam preduvjet svakoga kolektivnog napretka.

Ključne riječi: August Cesarec, *Sin domovine*, Eugen Kvaternik, revolucija, mladi

Kontekstualizirajući vlastiti interes za sudbinu Eugena Kvaternika, August Cesarec uspostavlja biografski paralelizam između Kvaternikova i svojega angažmana i stradanja koja su, „u bijeloj samoći iza zatvorenih vrata”¹ zatvora, interferirala

* Marina Protrka Štimec, Odsjek za kroatistiku, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Ivana Lučića 3, 10 000 Zagreb, Republika Hrvatska, E-mail adresa: mprotrka@ffzg.hr

** Rad je rezultat istraživanja provedenih u sklopu projekta *Europski korijeni moderne Hrvatske: transfer ideja na političkom i kulturnom polju u 18. i 19. stoljeću (EuKor)*, IP-2018-01-2539, koji financira Hrvatska zaklada za znanost.

¹ August Cesarec, *Sin domovine. Životna drama Eugena Kvaternika* (Zagreb: Bulaja naklada, 2011), 3, pristup ostvaren 21. 3. 2022., <https://lektire.skole.hr/djela/sin-domovine/>.

i s pisanjem drame. Drama autora i predmeta njegova interesa, njegova „unutarnjeg duševnog saputnika”², udružuje se pritom s dramom generacije mladih, koji su političke i društvene promjene u modernističkoj vizuri prepoznavali kao izraz promjena koje se događaju najprije – ili barem usporedo – s promjenom pojedinca. Cesarec tako piše:

„Ovu dramu nosio sam u sebi nekoliko godina i pronio je sa sobom po gotovo svim glavnim stanicama križnog puta na koji je Eugen Kvaternik bio osuđen u domovini i svojim progonstvima, a koji se za nj uslijed tih progonstava započeo u Rusiji, nastavio u Francuskoj, Italiji, Švicarskoj i završio opet u domovini i u Rakovici. Na spomenutom početku tog njegovog križnog puta, već daleko od Hrvatske, u Rusiji, ta drama se u meni zapravo i rodila. Rasla je potom u Parizu, dozrela konačno u Zagrebu, gdje sam odmah poslije svog povratka prvi njen nacrt i prvih pet slika napisao u bijeloj samoći iza zatvorenih vrata. Tako je to valjda najbolje i dolikovalo, dok se radilo o pisanju drame o toliko progonjenu i napućenu čovjeku kako je to bio Eugen Kvaternik.”³

Drama je ovdje, kako Cesarec objašnjava u nastavku, istovremeno prikladan književni žanr i izraz koji je sam Kvaternik, kako se vidi u njegovu *Dnevniku*, koristio u percepciji svojega života i presudnih događaja. Tako 1858. u Petrogradu, nakon što je u ruke dobio tajnu knjigu o ruskim planovima u Palestini, piše: „Moja drama se razvija pošteno, tim većom revnošću radih na novom planu koji će riješiti moju sudbinu.”⁴ Isti će izraz koristiti kad opisuje pojedine faze u smišljanju i realiziranju svojih političkih planova, u Firenci i u Parizu, kad se sprema posjetiti princa Jérômea Napoleona, od kojega očekuje podršku za svoj naum. Ukupnu dramatičnost sudbine ove intrigantne i inspirativne povijesne ličnosti Cesarec dodatno naglašava podnaslovom kojim *Životna drama Eugena Kvaternika* postaje, kako ću u nastavku pokazati, istovremeno izraz drame kolektivnih i osobnih procesa čije se značenje razrješava u vremenu Cesarčeva življenja i pisanja. Nastavljajući se na dosadašnje pristupe kojima je potvrđena historiografska relevantnost i pouzdanost ove dokumentarne drame i pristupa, u ovom ću članku uputiti na njezino književnopovijesno značenje u kontekstu autorskoga i intelektualnoga habitusa Augusta Cesarca.

Tekstualni i životni itinerari: Cesarec tragovima Kvaternika

Životnu dramu Eugena Kvaternika kao svojega „unutarnjeg duševnog saputnika” Cesarec je zasnovao na dostupnim historiografskim tragovima, podacima i

² August Cesarec, *Španjolski susreti i druga putopisna proza*, prir. Vladimir Popović (Zagreb: Mladost, 1986), 221.

³ Cesarec, *Sin domovine*, 3.

⁴ Cesarec, *Sin domovine*, 3-4.

dokumentima. U tom smislu već ju uvodnim tekstom (*Mjesto prologa*) predstavlja kao historiografski pouzdanu, „dokumentarnu dramu”, za čije pisanje koristi „materijal sa studijem Kvaternikove epohe u Moskvi, Parizu i Zagrebu”, obilnu Kvaternikovu književnu ostavštinu nađenu u Rakovici, omašan istražni materijal o Rakovičkom ustanku, „Šegvićev ekscerpt prvog i drugog Kvaternikovog progonstva” i *Rakovicu* Milutina Cihlara Nehajeva, koji su mu bili „barem neki surogat za original dnevnika”⁵. Drama je u sezoni 1939./40. dobila nacionalnu Demetrovu nagradu, a u ljeto 1940. godine igrala ju je prva garnitura glumaca zagrebačkoga Hrvatskoga narodnoga kazališta.⁶ Na drami je Cesarec radio od 1937., a prva je poglavlja napisao u zatvoru 1938., kad su ga uhitili nakon petogodišnje emigracije i putovanja – od Lenjingrada, Pariza, Torina i Rima do Milana i Züricha, gdje se zaustavljao slijedeći Kvaternikov životni itinerar.

Na putovanja se, među ostalim, osvrće u putopisu Šetnja po Torinu⁷, u čijem prvom dijelu prostorne i intertekstualne reference (Čerina, Polić Kamov) sublimira u završnu sliku samotne crkvice s nekoliko starijih moliteljica i jednom iznimno mladom koja, tko zna zašto, dolazi tražiti utjehu i pomoć. Ta ga slika prenosi bliže Eugenu Kvaterniku, njegovu „unutrašnjem, duševnom suputniku” na cijelom putu „od bivšeg Petrograda, preko Pariza, do ovog sada grada, Torina”⁸. U drugom dijelu putopisa, *Po tragovima misli i djela Eugena Kvaternika*, predstavlja ga kao socijalno i nacionalno osviještenog borca koji je rješenje problema zajednice vidio u revoluciji – ustanku. Kao prvu njegovu stanicu na tom putu vidi talijanski *risorgimento* – datira ga u vrijeme progonstva – 1861. godinu, drugu godinu „drugog, najdužeg, najtežeg, ali najplodnijeg, Kvaternikovog progonstva”⁹. Navodi smjer i ciljeve Kvaternikove ideje, probleme i prepreke, te njegovu tvrdokornost i nepopustljivost. Spominje njegove bilješke koje su nastale dok je radio u Kraljevskoj biblioteci: „Gusto i sitnim pismenima natrpani arci govore više nego išta o materijalnim teškoćama u kojima je morao da živi taj naš nesuđeni Garibaldi i Mazzini u isti mah...”¹⁰ Ovdje Cesarec znakovito upućuje na Kvaternikov postupak u kojem izdvaja Ljudevita Posavskog, kneza Donje Panonije,¹¹ kao vlastitoga duhovnog srodnika, začetnika ustanka i nositelja „barjaka bune” koji je i „barjak nezavisnosti”. Kvaternik već tada prepoznaje njegovu, a moguće sluti i svoju tragičnu kob, komentirajući sljedećim riječima: „Te tako dovrši žalosno junački prvi vladar združene Hrvatske, poslije toliko

⁵ Cesarec, *Sin domovine*, 4.

⁶ Zorica Stipetić, „Eugen Kvaternik u interpretaciji hrvatske intelektualne ljevice”, *Časopis za suvremenu povijest* 23 (1991), br. 1-3: 127.

⁷ Putopis je objavljen u *Novoj riječi* (Zagreb, 4 (1939), br. 124, 125 i 127).

⁸ Cesarec, *Španjolski susreti*, 221.

⁹ Cesarec, *Španjolski susreti*, 224.

¹⁰ Cesarec, *Španjolski susreti*, 225.

¹¹ Cesarec ga naziva Ljutovid Posavski.

neizmernih žrtava i junaštavah. Kukavica ga je svladao kukavno, iz zasjedah.” (Re)konstruirajući Kvaternikovu životnu dramu, Cesarec ovaj njegov pogled na Ljudevita Posavskog promatra pogledom koji u komentaru čita ponavljanje iste sudbine: „Zna se da je i on u Rakovici pao iz zasjede, od kugle koja je došla iz vlastitih redova.”¹² Paralelizmi povijesnih usuda i osobnih sudbina koje već ovdje nagovještava upotpunjuju se novim povijesnim kontekstualizacijama na koje ću uputiti u nastavku članka.

Itinerar života, povijesnih događaja u Cesarčevoj historiografski osviještenoj rekonstrukciji onoga što piše kao „životnu dramu” Eugena Kvaternika ispisuje, osim navedenih, još nekoliko znakovitih paralelizama. U njima se vidi istovremeno osobna inspiracija i potreba za angažmanom u novim povijesnim okolnostima, ali i senzibilitet generacije mladih u kojoj je sam Cesarec stasao, a za koju su Eugen Kvaternik i Rakovička buna bili svojevrsan mit.¹³ U prologu drami Cesarec tako ističe da je Kvaternik iznimka i „simbol najpozitivnijih hrvatskih tradicija i energija”, „borac do posljednjeg daha i od krupnih naših figura zapravo jedini prkosnik i pregalac, koji je pitanje hrvatske slobode u Austriji htio riješiti beskompromisnim djelom”.¹⁴

Nehomogenoj omladini uoči Prvoga svjetskog rata, kako ističe Zorica Stipetić¹⁵, Kvaternik je bio simbol čistoće ideala i uzvišenosti intelektualne žrtve. Kao takav bio je, više nego kosovski mit – koji je u to vrijeme, među ostalima, podupirao i Ivan Meštrović – pogodan kao zajednička integracijska točka. „Neovisno o Kvaternikovu bitnom *svehrvatstvu*, njegova čistoća uvjerenja, preziranje kompromisnosti, kruhorborstva te uopće građanskih karijera plaćenih visokom cijenom lojalnosti poretku, karakterističnih za ostale političke stranke, njegova nacionalna samosvijest i pouzdanje u vlastiti narod, spremnost da se ide do krajnjih konzekvenci ponajprije osobnim primjerom, i napokon sav taj paćenički život – bili su toliko izuzetni i visoke kvalitete da su mladim buntovnicima bez obzira na shvaćanje nacionalnog pitanja doista mogli poslužiti kao uzor.”¹⁶

¹² Cesarec, *Španjolski susreti*, 226.

¹³ Stipetić, „Eugen Kvaternik u interpretaciji hrvatske intelektualne ljevice”, 121; Mirjana Gross, *Izorno pravaštvo: ideologija, agitacija, pokret* (Zagreb: Golden marketing, 2000), 321.

¹⁴ Cesarec, *Sin domovine*, 5.

¹⁵ Stipetić, „Eugen Kvaternik u interpretaciji hrvatske intelektualne ljevice”, 121.

¹⁶ Stipetić, „Eugen Kvaternik u interpretaciji hrvatske intelektualne ljevice”, 121. Kako napominje Stipetić, Kvaternika takvog vidi i Tin Ujević u brošuri *Hrvatska u borbi za slobodu*, koju u Beogradu 1912. tiska crnorukaški *Pijemont* tražeći da omladina u Hrvatskoj na suspenziju ustava odgovori pobunom po uzoru na Kvaternika. Ideolog Mlade Bosne Vladimir Gaćinović nešto ranije također Kvaternika postavlja kao uzor pobunjenicima, nazivajući ga „kraljem Vatrenjakom”. Neposredno nakon rata ideal Kvaternika se gubi, a ponovno se pojavio s produblivanjem problema hrvatskoga naroda u Kraljevini Jugoslaviji.

Prihvatile su ga stoga različite političke struje, uključujući anarhističke, koristeći ga za artikulaciju vlastitih ciljeva. Tako je Luka Jukić atentat na bana Slavka Cuvaja izveo kao „kvaternikovac”,¹⁷ čime je dodatno osnažio njegovu postojeću simboličku vrijednost, upisujući se i sâm u herojski martirij. Mladi se Cesarec u pismu prijatelju Vladimiru Čerini osvrće na Jukićev postupak, svjestan uloge koju ima u univerzumu nacionalnih vrijednosti: „Ja sam kolebao između vas, njega i sebe; uoči tog dana odvrćao sam ga od stvari, i on kao da je popustio (...) Pa ipak, premda i ja opažam besmislicu tog čina po jednoj strani, ipak zato, po drugoj strani držim, da je za našu omladinu potreban kult.”¹⁸ Već tada osobna i generacijska perspektiva izdvajaju Kvaternika kao lik koji je utjelovljenje privilegiranoga odgovora na izazov političkih konstelacija u kojima su se zatekli. Ispisivanje vlastite intelektualne i političke povijesti na tragu pjesnika revolucije i revolucionara s pečatom osobne žrtve potaknulo je Cesareca i njegove generacijske istomišljenike da kreiraju zamišljenu liniju Kranjčević-Kvaternik-Jukić te kasnije Princip i drugi, sastavljenu od idealista koji su mogućnost političkih promjena i ostvarivanja progressa vidjeli u revoluciji. Za njih je Kvaternik već tada funkcionirao kao nositelj „barjaka bunta” koji je „barjak slobode”. Za Cesareca, kako će se vidjeti poslije, Kvaternik je izniman pojedinac, zanimljiv i kao devijacija i kao žrtva sustava. Njegov idealizam i žrtvu predstaviti će u odmaku od realizma koji u svojim nazorima iskazuju Starčević i njemu bliski članovi stranke, pri čemu će ga percipirati kroz modernističku inspiraciju iznimnim pojedincima koji su nositelji povijesnih zbivanja. Inspirirajući se već od mlađih dana Henrikom Ibsenom, kojemu poslije dodaje proučavanje Freuda i Adlera, Cesarec će graditi svoju autorsku perspektivu Kvaternika kao velikana, nositelja progresivne misli i beskompromisne borbe.

Paralelno s radom na drami koju priprema istraživačkim putovanjima i radom na historiografskom materijalu, Cesarec od 1939. do 1941. objavljuje i članke o Kvaterniku i Stranci prava, uključujući se tako u borbu „protiv toga da se rješenje hrvatskoga nacionalnog pitanja sa simbolima Kvaternika i Starčevića veže uz fašističke snage, jer je fašistička politika suprotna demokratskim uvjerenjima Kvaternika i Starčevića”.¹⁹ U prvoj od rasprava, naslovljenoj *O hrvatsko-zapadnoj politici Kvaternika i Starčevića*²⁰, Cesarec uspoređuje onodobne političke i socijalne slobode u Hrvatskoj sa stanjem u drugim europskim zemljama od kojih je Kvaternik tražio pomoć za rješenje nacionalne krize. Pritom je znakovito, s

¹⁷ Gross, *Izvorno pravaštvo*, 321.

¹⁸ Hrvatska (dalje: HR) – Hrvatski državni arhiv, Zagreb (dalje: HDA) – fond 1014 – Cesarec August (dalje: CA), kut. 4, RO-AC-4-IID/405, pismo napisano rukom, tintom, Vladimiru Čerini, Zagreb, 8. 6. 1912.

¹⁹ Stipetić, „Eugen Kvaternik u interpretaciji hrvatske intelektualne ljevice”, 119.

²⁰ Rasprava je objavljena u *Novoj riječi* (br. 122, 13. 4. 1939.). Detaljnije o tome: Zorica Stipetić, *Argumenti za revoluciju – August Cesarec* (Zagreb: Naklada CDD, 1982), 408-432.

obzirom na analogiju i paralelizam koji se prepoznaje u nacionalnoj politici kojoj svjedoči u vremenu objavljivanja članka, upozorio i na proturječja u stavovima pravaških vođa, odnosno na činjenicu da su pomoć tražili od aktera koji iste društvene probleme nisu mogli riješiti u vlastitim zemljama. To je slijedio niz studiozno zasnovanih i danas historiografski poticajnih rasprava, objavljivanih tijekom 1940. i početkom 1941. u časopisu *Izraz*, u kojima je istaknuo Kvaternikovu važnu ulogu u osmišljavanju idejnih smjerova stranke, posebno s obzirom na socijalnu osjetljivost i zanimanje za ekonomiju, kojoj je davao primat u sferi političkih procjena i postupaka.²¹ Cesarec je tim svojim člancima pokazao da, unatoč nepovoljnim političkim prilikama koje su ga onemogućile u daljnjem radu na ovom području, Kvaternika možemo smatrati „značajnim formulatorom nacionalnoga gospodarskog programa, iznimnim i stoga što je u njemu isticao interese svih klasa i slojeva (‘razreda’).”²² Već se u tim tekstovima, kako ističe Zaninović²³, Cesarec pokazuje kao upućen istraživač manje poznate građe o Kvaterniku i prvi koji je, za razliku od dotadašnjih proučavatelja, pokazao da Kvaternik nije samo razvijao političko-nacionalnu ideju nego se bavio i socio-ekonomskim problemima. Među ostalim, upozorio je da Kvaternik koristi pojmove „glavnica” i „glavničar” šire od pojmova kapital, kapitalist u užem ekonomskom smislu, i da njemu taj pojam znači ne posjed samo nad novcem i tvornicama nego i nad zemljom. Zemlja je za Kvaternika prva i najveća glavnica, stoga smatra da treba razvijati aktivnost malih posjednika – glavničara. Uzimajući pritom u obzir da se strastveno zalagao za otvaranje *veresionice*, tj. banke, Cesarec ga, premda je „inače govorio protiv naše građanske klase”, smatra „objektivno njenim propovjednikom i njenim ideologom”.²⁴ Stranku prava u tom smislu Cesarec predstavlja kao s jedne strane prepoznatljivu po nepomirljivom državnopravnom stavu u skladu s kojim istupa „tražeći neustrašivo narodnu slobodu i nezavisnost...”²⁵,

²¹ Riječ je o tekstovima u zagrebačkom časopisu *Izraz*: „Eugen Kvaternik kao politički ekonom” (4/1940), „Eugen Kvaternik i ekonomski problemi njegova vremena” (5/1940), „Ideološka pozicija Eugena Kvaternika i ekonomski problemi njegova vremena” (7-8/1940) te „Kriza stranke prava i ‘naši komunari’” (1/1941). Usp. August Cesarec, *Iz nauke i književnosti. Rasprave i članci*, prir. Vice Zaninović (Zagreb: Mladost, 1982), 193-197, 198-205, 206-214, 215-235. U njima je, polazeći od dostupnih dokumenata, uključujući analizu rada Sabora 1861. i posebno Kvaternikovu knjigu *Hrvatski glavničar*, pokazao da se zanimanje za nacionalno pitanje u genezi Stranke prava ne može odvojiti od socijalnoga interesa te da je štoviše socijalna uključivost dijela pripadnika stranke bila na tragu ideja proizišlih iz Pariške komune. Usp. i: Vice Zaninović, „Eugen Kvaternik u interpretaciji Augusta Cesarca”, *Časopis za suvremenu povijest* 4 (1972), br. 1: 76. Članci su, očekivano, izazvali polemike, na koje se Cesarec osvrće u nekoliko članaka objavljenih 1939. u *Novoj riječi*. To su polemike s *Hrvatskim narodom*: „Povodom ‘profanacije svete uspomene’” (242); „Kvaternik i Starčević – samo lažna firma” (243-245); „Protiv orijentacije Starčevića i Kvaternika” (246-247). Usp. Cesarec, *Iz nauke i književnosti*.

²² Stipetić, „Eugen Kvaternik u interpretaciji hrvatske intelektualne ljevice”, 126.

²³ Zaninović, „Eugen Kvaternik u interpretaciji Augusta Cesarca”, 75.

²⁴ Cesarec, *Iz nauke i književnosti*, 211.

²⁵ Cesarec, *Iz nauke i književnosti*, 211.

a s druge, dosljedno socijalno-ekonomskim stavovima koje nalazi u dokumentima, zaključuje: „Stranka prava stajala je na krajnje lijevom krilu tadanjeg našeg političkog života predstavljajući sve do Rakovice stranku i pokret koji se, barem nacionalno, mogao smatrati revolucionarnim.”²⁶

U odnosu prema prije svega socijalnoj uključenosti koja proizlazi iz nasljeđa Francuske revolucije, Cesarec u članku *Kriza Stranke prava i naši „komunari” 1871*²⁷ upućuje na sukob koji se te godine zbio u stranci, a ticao se istovremeno načina na koji je Kvaternik uređivao list te rasprave o mogućnosti ostvarenja ustanka. Jedan od problema proizlazio je u prvom slučaju iz Kvaternikova misticizma i religioznosti, a drugi je generiran iz različitih stavova o Pariškoj komuni. Za Cesarca je Kvaternik u svemu tome „katolik i mistik već u samoj politici (...) sagrađen od naročite duševne građe. (...) Ipak, kroz sav njegov spiritualizam, kojim je gledao i na društvene pojave, probijao je kod njega jak socijalni protest, protest siromaha i parije...”²⁸ Ovome u prilog navodi i Kvaternikovu „opazku” kojom reagira na nacionalnu i socijalnu obespravljenu Irsku: „Pisac nacrtuje stanje Irlandije, koji opis u mnogom, žalibog naliči stanju Hrvatske.” Zatim, osvrćući se na ustanak izgladnjeloga irskog puka pod crnom zastavom, dodaje: „Pod takovom (zastavom) će se i Hrvati dizati, grb kraljevine bijeli na jednoj strani, na drugoj majka božja sedam žalosti. Uz krvavi mač, koji će se od sela do sela nositi.”²⁹

Kako je vidljivo, Cesarčev je prikaz s jedne strane usmjeren na rasvjetljavanje osjetljivih odnosa i raspleta pobune, a s druge strane prema postavljanju širega konteksta, vanjskopolitičke koncepcije obojice ideologa Stranke prava, na njihovu usmjerenost prema zapadnim politikama, prije svega francuskoj. U prvom smislu, kako ističe Zorica Stipetić³⁰, „Cesarec se osobito trudio da osjetljiv problem, srpske graničare, na koje je Kvaternik računao u ustanku, prikaže što objektivnije, jer oni u većini nisu prihvatili pobunu a iz njihovih redova je napravljena zasjeda u kojoj je bio ubijen”. U drami je taj problem riješen tako da je prethodno motivirana i prikazana izdaja koja se događa među hrvatskim sudionicima pobune. Kako ističe Stipetić, hrvatska strana prikazana je kao sklonija oportunističkom ili pak samo uzvišenoj nacionalnoj retorici i mesijanstvu, dakle – daleko od akcije, odnosno revolucionarnoga čina. Što se tiče vanjskopolitičkoga konteksta,

²⁶ U revolucionarni kontekst u to vrijeme aktere Stranke prava postavlja i M. C. Nehajev, koji Starčevića drži pretečom Pariške komune koji je „bio bliži idejama konventa te imao u značaju i u strogosti programnog zahtjeva nešto od ledene mudrosti Robespierreove”. Usp. u: Milutin Nehajev, *Rakovica. O 60. godišnjici smrti Eugena Kvaternika*, prir. Blaž Jurišić (Zagreb: Matica hrvatska, 1932), 54.

²⁷ August Cesarec, „Kriza stranke prava i naši ‘komunari’ 1871”, u: Cesarec, *Iz nauke i književnosti*, 215-235.

²⁸ Cesarec se ovdje poziva na Kvaternikovu ostavštinu i pisma, prije svega na pismo koje je dva mjeseca prije Rakovice uputio stranačkom drugu i prijatelju Edi Halperu, uspomene Frana Folnegovića itd. Usp. Jaroslav Šidak, *Kroz pet stoljeća hrvatske povijesti* (Zagreb: Školska knjiga, 1981).

²⁹ Cesarec, „Kriza stranke prava i naši ‘komunari’ 1871”, u: Cesarec, *Iz nauke i književnosti*, 233.

³⁰ Stipetić, *Argumenti za revoluciju*, 421.

Cesarec kritički govori o razini demokratskoga poretka u suvremenim politikama onoga doba. Kako sam spomenula, na tome mjestu ističe da su obojica, Starčević i Kvaternik, iako nesumnjivo demokrati, „premao uzeli u obzir diktatorsko, lažno i nasilničko obilježje Napoleonove vladavine”. Naime, „diktatura koja guši prava i slobode svog vlastitog naroda ne može nositi slobodu drugom kojem narodu”.

Ovim argumentima, kako ističe i Zaninović,³¹ Cesarec najprije upućuje pogled na značajne osobnosti 19. stoljeća, braneći ih od profašističke propagande. U tom kontekstu reagira na stavove i interpretacije koje krivotvore učenja i djelovanje Starčevića i Kvaternika, a koje dolaze iz profašističkih krugova i tiska.³² U tekstovima koje objavljuje u *Novoj riječi* 1939. ističe demokratizam i slobodarski duh pravaških vođa³³.

Kako je rečeno, Cesarčev je interes za ove teme dvostruko motiviran: braneći slobodarsko nasljeđe Stranke prava, on istovremeno osnažuje te iste snage u vlastitom vremenu, a komentirajući političke prilike i osobne izazove aktera povijesnih zbivanja, istovremeno komentira i suvremene političke promjene. Time se njegova rečenica o diktaturama koje ne mogu drugima donositi slobodu dok guše prava i slobode vlastitoga naroda treba tumačiti u odnosu na zemlje koje se u vrijeme nastanka tekstova priklanjaju fašističkim režimima, a među kojima će se uskoro naći i Hrvatska.

Demokracija, revolucija i individualizam

Životna drama iznimnoga pojedinca koju svojim tekstom o Kvaterniku ispisuje August Cesarec, kako smo vidjeli, na nekoliko je razina povezana s autorovim osobnim, intelektualnim i političkim habitusom. Unutarnje duševno suputništvo koje je u tom procesu prepoznao Cesarec odrazilo se, kako ističe Vice Zaninović³⁴, i na njegovu političku i građansku biografiju, njegov angažman i intelektualne pozicije od anarhističkih početaka i optužbe za sudjelovanje u organizaciji pokušaja atentata na bana Slavka Cuvaja, preko godina u kojima razvija socijalističku misao u otporu prema političkoj i socijalnoj represiji, do političkoga angažmana i tragičnoga kraja. U uvodnom tekstu drame Cesarec naglašava njezinu dokumentarnost i historiografsku vjerodostojnost, pozivajući se na dostupne dokumente, Kvaternikova pisma i svjedočanstva sudionika, od kojih spominje kćer natporučnika Jerka Prpića, Milevu Novak. Pritom ističe:

³¹ Zaninović, „Eugen Kvaternik u interpretaciji Augusta Cesarca”, 73-85.

³² Stipetić, *Argumenti za revoluciju*, 408-432.

³³ Zaninović, „Eugen Kvaternik u interpretaciji Augusta Cesarca”, 74.

³⁴ Zaninović, „Eugen Kvaternik u interpretaciji Augusta Cesarca”, 74.

„Išao sam za svojim osvjetljenjem Kvaternika i njegova rada, ali sam, rukovođen kompasom činjenica, bio daleko i od same misli da u tom osvjetljenju krivotvorim razmjere svjetla i sjene, zasluge i krivnje pojedinih lica ili i cijelih grupa, pa kao u cijeloj ostaloj drami, tako sam tom stavu ostao vjeran i na njenom koncu, posvećenom buni u Rakovici.”³⁵

U dokumentarnim žanrovima nezaobilazan³⁶ „kompas činjenica” ovu dramu povezuje sa spomenutim Cesarčevim publicističkim tekstovima o Kvaterniku u kojima se angažirano i polemički suprotstavio zloupotrebama u interpretaciji pravaške političke misli te osobito umanjivanju uloge koju je u njezinu oblikovanju i provođenju imao Eugen Kvaternik. Ovdje valja istaknuti da se motivacija Cesarčeva istraživanja, putovanja i pisanja o Kvaterniku nipošto ne bi trebala svesti na formalno provođenje „partijskoga zadatka” kojim je, detaljnom analizom, trebao razotkriti kako frankovci falsificiraju povijest predstavljajući Kvaternika i pravaše „kao svoje duhovne prethodnike”.³⁷ Način na koji oblikuje lik Eugena Kvaternika, u odnosu prema sličnim iznimnim pojedincima nacionalne prošlosti te konačno i u odnosu prema projekciji vlastite sudbine i stradanja, pokazuje da je Cesarec itekako motiviran vlastitim habitusom modernističkoga pisca. Tekstualnu životnu dramu ovoga velikana hrvatske povijesti u tom smislu oblikuje na tragu modernoga shvaćanja odnosa individue i kolektivnih političkih i društvenih promjena. To je poznato razumijevanje uloge snažnih pojedinaца, „značajeva” koje, citirajući roman K. Š. Gjalskog *U noći*, zazivaju mladi, nastavljajući misao Tomáša Garriguea Masaryka o važnosti svakodnevnoga sitnog rada i jačanju iznimnoga pojedinca čiji su karakter i snaga društveni pokretači i koji radi „iznutra” da bi mobilizirao „onu veliku moć i silu” koja se kao „nepresušno vrelo (nalazi) u redovima puka”.³⁸ To generacijsko shvaćanje sâm Cesarec dopunjava čitanjem moderne književnosti, posebno Henrika Ibsena,³⁹ od kojega preuzima tumačenje subjektivnosti i individualizma. Tome pridaje svoj interes za psihoanalizu Sigmunda Freuda i individualnu psihologiju Alfreda Adlera⁴⁰.

³⁵ Cesarec, *Sin domovine*, 5.

³⁶ Usp. Milka Car, *Uvod u dokumentarnu književnost* (Zagreb: Leykam international, 2016).

³⁷ Zorica Stipetić, *Komunistički pokret i inteligencija: istraživanja ideološkog i političkog djelovanja inteligencije u Hrvatskoj (1918. – 1945.)* (Zagreb: Centar za kulturnu djelatnost SSO, 1980), 238.

³⁸ Usp. Milan Heimrl, „Iz novije političke povjesti češkoga naroda”, *Hrvatska misao* I (1897), br. 1: 60.

³⁹ Branko Hećimović ističe da je u kazalištima redovito igralo čak šesnaest Ibsenovih drama. Usp. Branko Hećimović, Vladimir Obelić, ur., *Repertoar hrvatskih kazališta: 1840-1860-1980*, knj. 2: *Abecedni popisi, kazala* (Zagreb: Globus; Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1990), 46. Osim individualizma, kako navodi Lucija Bakšić („Intelektualna revolucija u riječima i djelima Augusta Cesarca” (diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, 2018), 14-15), Cesarec je kod Ibsena nalazio i religijsku inspiraciju čije su etičke konture nalikovale na one koje je pronašao u bogumilstvu, koje je, zajedno s Krležom, isticao kao etički vjerodostojan izraz nacionalne „težnje za vječnošću, za dobrom” (Bakšić, „Intelektualna revolucija u riječima i djelima Augusta Cesarca”, 14).

⁴⁰ Usp. Cesarčeve tekstove u: HR-HDA-1014-CA, kut. 18, RO-AC-18-IVE/21, „Filozofska studija (o afirmatizmu – Jovkić, Kranjčević, Nietzsche, Hegel, Tolstoj, Stimer, Polić, i dr)”; kut. 23, RO-AC-23-

Na ibsenovskoj podlozi individualizma u kojemu čovjek „provodi smisao sebe samoga u društvu oko njega”, kako ističe Lucija Bakšić⁴¹, Cesarec gradi koncept socijalizma koji se utemeljuje na slobodi pojedinca kao osnovi historijskoga procesa oslobođenja (nacionalnoga) društva: „Svaka socijalna teorija mora da padne i padat će, dok se neće temeljiti na psihologiji, onom unutrašnjem Ja, hiljadu, milijuna Ja. I propadat će već na svom početku, dok neće sve zadovoljiti.”⁴² Individualizam je tako osnova svakoga socijalizma, svakoga društvenog napretka, pri čemu su „individualiste najveći kolektiviste novoga društva” jer razvijaju „socijalne veze”.⁴³

Slobodarska misao i modernistička senzibiliziranost za iznimne pojedince, „značajevе” koji svojim snagama guraju kotač progresa, daju oblik i sadržaj Cesarčevu „sinu domovine” i njegovoj životnoj drami. Opisujući ga u prologu kao „plivača protiv struje”, „čovjeka ideje, a ne interesa”⁴⁴, jer su ideje univerzalne, a interesi često partikularni i ograničeni trenutačnom perspektivom, postavlja ga kao tragičan lik, ali i simbolički potentnu protutežu njegovu vlastitom, ali i svojem vremenu, društvenim akterima i slojevima. Dramaturški će za to iskoristiti uvodne i završne sekvence drame s likovima zagrebačkih purgara koji na lokalnom idiomu, kajkavštinom, najavljuju i komentiraju prikazano, stvarajući svojevrsan okvir dramskom zbivanju. Inače su vidljivo prikazani kao podložni strukturama vlasti, a nadmeni i nadmoćni fizičkim radnicima koji su u jednoj dramskoj slici predstavljeni zidarom i težakom, osobama kojima je oduzeto pravo na govor, participiranje u javnim stvarima, odnosno „politika”, kako sami kažu. U cjelini drame purgarima je dana uloga kora koji će najaviti tragičan smjer drame te komentirati bezizlaznost situacije u kojoj se nakon Kvaternikove tragične pogibije svi nalaze.⁴⁵ Sudar Kvaternikova osobnoga idealizma, političkih vizija i sudbinskoga zova da izvrši svoj „poziv života”⁴⁶ izdvaja ga ne samo u odnosu prema društvenim staležima ili strukturama vlasti nego i u odnosu prema vlastitoj

---

IVG/38, „Refleksije o socijalnoj nauci u odnosu na psihologiju”; kut. 23, RO-AC-23-IVG/141, „Bilješka o individualizmu”. Cesarčev interes za psihologiju povezo ga je s Radnom zajednicom za individualnu psihologiju u Zagrebu, odnosno Klubom liječnika Bene Steina. Osim što je čitao i prevodio Adlera, vjerojatno *Teoriju i praksu individualne psihologije*, Cesarec je od proljeća 1931. u *Književniku* objavio pet rasprava zastupajući stajališta individualne psihologije nasuprot Freudovoj „ahistoričnosti” i „pessimizmu”. Članke je sabrao u knjižicu pod naslovom *Psihoanaliza i individualna psihologija*, koju je objavio 1932. u Zagrebu u vlastitoj nakladi. Usp. Mladen Iveković, *Hrvatska lijeva inteligencija 1918-1945*, sv. 1: 1918-1941 (Zagreb: Naprijed, 1970), 280-287; Stipetić, *Argumenti za revoluciju*, 282-283.

⁴¹ Bakšić, „Intelektualna revolucija u riječima i djelima Augusta Cesarca”, 14.

⁴² Usp. Cesarec, „Refleksije o socijalnoj nauci u odnosu na psihologiju”. HR-HDA-1014-CA, kut. 23, RO-AC-23-IVG/38.

⁴³ HR-HDA-1014-CA, kut. 23, RO-AC-23-IVG/141, „Bilješka o individualizmu”.

⁴⁴ Cesarec, *Sin domovine*, 3.

⁴⁵ Cesarec, *Sin domovine*, 77 i d.

⁴⁶ Cesarec, *Sin domovine*, 55.

stranci i samom Starčeviću. Njemu će pak „u odsudnom času” Cesarec prepustiti sljedeći stav, ostavljajući ga s druge strane revolucionarnoga angažmana:

„STARČEVIĆ: Ja mislim ono što mi kazuje razum. Razum pak mi kazuje da vjera nije stvar nego je misao, nazor, ćučenje, a ljude i narode u ovo doba većma vode stvari nego misli ili nazori. Razvijaj ti misao slobode koliko ti drago, čovjeka ćeš na radnju za slobodu prije ganuti činom nego vjerom koja ne može dati takav čin jer se njezina korist poglavito na budući život pruža. Ja nisam za mlitavost, ali ni za zanesenost, a naš Eugen je u tom pogledu zbilja pošao predaleko...”

Opasnost „da u Granici razbijemo nos i skrhamo vratove” zbog koje Starčević uskraćuje podršku potencijalnom ustanku, odnosno, kako će se poslije pokazati, planiranom „činu” u raspletu ga drame razdvaja od Kvaternika i njegova užega kruga, Rakijaša, Fabijanija i Bacha, koji mu se pridružuju u ostvarenju nauma. Tragika događaja koji slijede njihovu odluku i revolucionarni čin razotkrit će ne samo njihov idealizam i žrtvu koja ih je slijedila nego i ono što joj je prethodilo i što joj je presudilo: raširenu korupciju i pogodovanje osobnim interesima, nedosljednost i „kruhoborstvo”, odnosno riječima kora, spomenutih purgara, nepostojanje „horvatske pravice v koju je tuliko veroval gospon Kvaternik”.⁴⁷

Stvarni Kvaternikov itinerar (Zürich – Zagreb – Pariz – Torino – Milano – Zagreb – Rakovica) Cesarec je uključio u postaje životne drame svojega lika, odnosno dramske slike kojima je realizirana. Osobna motivacija, historijski uvjerljivo ocrtan habitus njegova djelovanja poslužili su mu da istovremeno tematizira međudnos demokratizacije i razvoja društva u različitim sredinama i vremenima. Makropogled na promjene koje se događaju istovremeno je za Cesarca, iz ibsenovske perspektive, prilika da sagleda asinkronicitet u promjenama koje se događaju na razini iznimnih pojedinaca i onih koje može pratiti društvo, šira zajednica. Njegov je Kvaternik zato i osobna i generacijska i nacionalna ikona koju nudi i kao svoj doprinos kontinuitetu promišljanja progresa i slobode u povijesti jugoslavenskih književnosti. On je sam u toj liniji isticao književno-poetski socijalizam Silvija Strahimira Kranjčevića i Svetozara Markovića, a danas mu na tragu nasljeđa Francuske revolucije možemo dodati slobodarske misli u djelu Ivana Mažuranića⁴⁸ te kasnije Augusta Šenoa, Janka Polića Kamova i drugih. Da je na tom putu njegovo tumačenje Kvaternikove povijesne i političke uloge bilo znatno šire od usko partijskoga pokazuje u zaključku članka *Ideološka pozicija Eugena Kvaternika*, gdje kao važnu političku oporuku „velikog i nesretnog borca

⁴⁷ Cesarec, *Sin domovine*, 23.

⁴⁸ O Mažuranićevoj aproprijaciji načela revolucije u kontekstu borbe za slobodu i prava vlastitoga naroda u Monarhiji te *Smrti Smail-age Čengića* kao alegoriji apsolutnih vladavina koje dokida povijesni napredak vidi: Marina Protrka Štimatec, „Pravednost i pravo u *Smrti Smail-age Čengića*. Mažuranićev *fait tyrannus*”, u: Marina Protrka Štimatec, *Politike autorstva. Kanon, zajednica i pamćenje u novijoj hrvatskoj književnosti* (Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2019), 93-107.

i demokrata⁴⁹ citira njegov tekst *K smeru Stranke prava*, koji je zajedno s Vjekoslavom Bachom Kvaternik objavio mjesec dana prije Rakovice, u *Hrvatskoj* 10. rujna 1871. U tekstu pišu: „Aristokracija, demokracija i buržoazija, klerikalizam i slobodnjaštvo, konservativizam i liberalizam: sve to može i opet u državnom društvu preuzeti svoju zadaću, da svaki po svojem geniju i osvjedočenju svoju k obćemu dobru doprinese, nastojeć čim mnogobrojniju herpu oko svojih načelah prisakupiti si.”

Naglašavanje ove uključivosti na stijegu Kvaternikove borbe upućuje i na revolucionarnost Cesarčeve misli i izbora, u onom smislu u kojem ga je Zorica Stipetić opisala kao pripadnika „vjerojatno posljednje generacije književnika kojoj je povijesno bio dopao zadatak da formulira i rješava velike nacionalne dileme”.⁵⁰ U tom se smislu i sam držao pripadnikom četvrte generacije koja je od ilirskoga preporoda nastojala „prevladati historijsko zaostajanje hrvatskog društva”. Na tom tragu oblikovao se i kao pisac i aktivist revolucije, autor čiji habitus izgrađuje ibsenovska pobuna i individualizam, anarhizam, revolt i otpor mladih, kao i figura novoga tipa intelektualca čiji je rad ozbiljenje ideala društvene slobode i emancipacije. Njegov interes za Kvaternika i Rakovicu kao „žrtvu” i realizaciju „sudbonosnog čina” pokazuje generacijsku, osobnu i društvenopovijesnu inspiraciju, odnosno osviještenu antinormativnost⁵¹ kao prepoznatljiv autorski izbor.

⁴⁹ Cesarec, *Iz nauke i književnosti*, 214.

⁵⁰ Zorica Stipetić, „Revolucionarnost Augusta Cesarca”, u: *O Miroslavu Krleži i Augustu Cesarcu (Deseti zagrebački književni razgovori: poseban otisak iz Naših tema broj 9, 1978)* (Zagreb: Društvo književnika Hrvatske, 1978), 88.

⁵¹ Jan Wierzbicki, „Revolucionarno opredjeljenje i pitanja umjetničkog izbora”, u: *O Miroslavu Krleži i Augustu Cesarcu (Deseti zagrebački književni razgovori: poseban otisak iz Naših tema broj 9, 1978)* (Zagreb: Društvo književnika Hrvatske, 1978), 43.

Neobjavljeni izvori

Hrvatska – Hrvatski državni arhiv, Zagreb – fond 1014 – Cesarec August (HR-HDA-1014-CA).

Literatura

Bakšić, Lucija. „Intelektualna revolucija u riječima i djelima Augusta Cesarca”. Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, 2018.

Car, Milka. *Uvod u dokumentarnu književnost*. Zagreb: Leykam international, 2016.

Cesarec, August. *Iz nauke i književnosti. Rasprave i članci*. Priredio Vice Zaninović. Zagreb: Mladost, 1982.

Cesarec, August. *Španjolski susreti i druga putopisna proza*. Priredio Vladimir Popović. Zagreb: Mladost, 1986.

Cesarec, August. *Sin domovine. Životna drama Eugena Kvaternika*. Zagreb: Bulaja naklada, 2011. Pristup ostvaren 21. 3. 2022. <https://lektire.skole.hr/djela/sin-domovine/>.

Gross, Mirjana. *Izvorno pravaštvo: ideologija, agitacija, pokret*. Zagreb: Golden marketing, 2000.

Hećimović, Branko; **Obelić**, Vladimir, ur. *Repertoar hrvatskih kazališta: 1840-1860-1980*, knjiga 2: *Abecedni popisi, kazala*. Zagreb: Globus; Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1990.

Heimrl, Milan. „Iz novije političke povjesti češkoga naroda”. *Hrvatska misao* I (1897), br. 1: 22-23; br. 2: 59-62; br.-3: 87-91; br. 4: 120-126.

Iveković, Mladen. *Hrvatska lijeva inteligencija 1918-1945*, svezak 1: 1918-1941. Zagreb: Naprijed, 1970.

Nehajev, Milutin. *Rakovica. O 60. godišnjici smrti Eugena Kvaternika*. Priredio Blaž Jurišić. Zagreb: Matica hrvatska, 1932.

Protrka Štimec, Marina. „Pravednost i pravo u *Smrti Smail-age Čengića*. Mažuranićev *fuit tyrannus*”. U: Marina Protrka Štimec, *Politike autorstva. Kanon, zajednica i pamćenje u novijoj hrvatskoj književnosti*, 93-107. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2019.

Stipetić, Zorica. „Revolucionarnost Augusta Cesarca”. U: *O Miroslavu Krleži i Augustu Cesarcu (Deseti zagrebački književni razgovori: poseban otisak iz Naših tema broj 9, 1978)*, 84-97. Zagreb: Društvo književnika Hrvatske, 1978.

Stipetić, Zorica. *Komunistički pokret i inteligencija: istraživanja ideološkog i političkog djelovanja inteligencije u Hrvatskoj (1918. – 1945.)*. Zagreb: Centar za kulturnu djelatnost SSO, 1980.

Stipetić, Zorica. *Argumenti za revoluciju – August Cesarec*. Zagreb: Naklada CDD, 1982.

Stipetić, Zorica. „Eugen Kvaternik u interpretaciji hrvatske intelektualne ljevice”. *Časopis za suvremenu povijest* 23 (1991), br. 1-3: 119-128.

Šidak, Jaroslav. *Kroz pet stoljeća hrvatske povijesti*. Zagreb: Školska knjiga, 1981.

Wierzbicki, Jan. „Revolucionarno opredjeljenje i pitanja umjetničkog izbora”. U: *O Miroslavu Krleži i Augustu Cesarcu (Deseti zagrebački književni razgovori: poseban otisak iz Naših tema broj 9, 1978)*, 32-43. Zagreb: Društvo književnika Hrvatske, 1978.

Zaninović, Vice. „Eugen Kvaternik u interpretaciji Augusta Cesarca”. *Časopis za suvremenu povijest* 4 (1972), br. 1: 73-85.

Marina Protrka Štimec*

Cesarec's Kvaternik: A Son of the Homeland between Two Revolutions

Summary

August Cesarec's play *Sin domovine* [*A Son of the Homeland*] (1940) is founded in history and holds significance in literary history. The author's introductory note highlights Eugen Kvaternik's personal drama, which unfolds as a result of the clash between his mental makeup, ideals, and the social and political circumstances that ultimately lead him to carry out "the act" in the Rakovica Revolt, resulting in his tragic demise. Cesarec places Kvaternik alongside the idealists and revolutionaries of his time, contrasting him with the opportunism and corruption of the ruling political elite and the social structures that support them. In doing so, he creates the tragic figure of a historical personality through which he simultaneously reflects on the legacy of the French Revolution and the horizons of the October Revolution.

This paper presents Cesarec's approach as an expression of generational and personal engagement, which, in literary history, follows the tradition of deliberating on politics, justice, and resistance, as well as the limits of justified violence, progress, and historical destiny. This lineage can be traced in Croatian literature from Mažuranić and Kranjčević to the generation of the Young and Cesarec himself. In this context, Cesarec's *Sin domovine* functions as a modernist formation of a drama centered around a prominent individual, whose individualism is a prerequisite for collective progress.

Key words: August Cesarec, *Sin domovine* [*A Son of the Homeland*], Eugen Kvaternik, revolution, Youth movement

---

* Marina Protrka Štimec, Department of Croatian Language and Literature, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Zagreb, Ivana Lučića 3, 10 000 Zagreb, Croatia, E-mal: mprotrka@ffzg.hr